

GYARMATI GYÖRGY

MÚLTFELTÁRÁS

TITKOSSZOLGÁLATI IRATOKBÓL

A magyar jellemzők általánosítható vázlata

Kezdjük egy „autentikus forrásból” származó maximával. A keletnémet Állambiztonsági Minisztérium, közkeletűen a híres-hírhedt Stasi hírszerző részlegének egykori vezetője, Markus Wolf szól arról memoárja bevezetőjében, hogy „a James Bond-féle filmek és könyvek hősei nem mutatnak több hasonlóságot a hírszerző szolgálatok valóságos szereplőivel, mint Walt Disney meseállatkái az erdők, sztyeppék és szavannák állatvilágával. A hírszerző szolgálatok főnökeinek az idegei lényegesen kisebb megerőltetésnek vannak kitéve, mint a filmbéli hősöké, s az általuk irányított tevékenység – ideális esetben – teljes csendben és észrevétlenül folyik.” Ugyanakkor – folytatja az összeomlás nyomán elhíresült kémceleb – „az általam vezetett szolgálat tevékenységének csúcspontja a hidegháború időszakára datálódik. Ebben a korszakban mindkét fél engesztelhetetlen ellenségképet alakított ki. Mi »imperialista agresszort« láttunk ellenfelünkben, a másik fél jó részének szemében viszont mi testesítettük meg »a Gonosz uralmát«.”¹ Az utókori feltárás épp e csendes névteleneket és arcnélkülieket kísérli meg nevesíteni, fantomképen túlmenően beazonosítani, egyéni és szervezetszerű ténykedésüket librettósítani: mondhatnók úgy is, hogy a csendet „megzenésíteni”. (Versus, Simon & Garfunkel: *The Sounds of Silence*.) Miután viszont a titkosszolgálati munkában a kívánatos információ megszerzése és célba juttatása közepette az alapfeladathoz kapcsolódóan egyenértékűen fontos a dezinformálás is, Wolf korhűen bipoláris világmagyarázatának csak egyetlen aspektusára reagálok. Ez pedig az elhallgatásban megtestesülő dezinformálás.

Nem arról van szó, hogy egészében használhatatlanok az említett dokumentumok, hanem arról, hogy akár tárgyi információk esetében is ugyanazon lapokon követhetik egymást valós és kérdéses hitelességű adatok, megállapítások, s a történésznek ebből az egyvelegből kell múltat rekonstruálnia.

A háromszáz oldal meghaladó – egyébiránt tanulságos és olvasmányos – visszaemlékezés ugyanis egy sort sem veszteget az „imperialista agresszorok” és „a Gonosz uralmát” reprezentáló rendszerek egyik alapvető különbségére. Arra, hogy az utóbbiakban a sajátjukként uralt alávetett társadalom számottevő részét annál is kiterjedtebb apparátussal fürkésztek, hálózták be ellenségfelderítés céljából, mint a deklaráltan ellenségesnek tartott antikommunista „külvilágot”. Miközben a szerzőt – még egy passzust idézve tőle – az is inspirálta, hogy „elgondolokdjam az általunk szocializmusnak tartott rendszer egyre inkább előrevetülő betegségeinek tüneteinek és okaik”, sehol nem tematizálódik, hogy a „létezett szocializmusok” nem kisebb vehemenciával szervezték a rendszer önvédelmét a sajátjukként uralt társadalmak többségével szemben és saját államhatáraikon belül, mint az azon túli tágabb világ „imperialista agresszorai” ellenében. Még várat magára, hogy kiszámolhassuk vagy közelítő pontossággal megbecsüljük (márkában, forintban, rubelben, zlotiban, lejben): az ellenlábás rendszerek hidegháborús versenyében mekkora erőforrás-apasztást jelentett a szocialista országokban az ún. „belső ellenséges erők” felderítésére fordított költség. Nem csupán az erre rendszeresített apparátus, a hozzá rendelt infrastruktúra és logisztika üzemben tartásának – és persze „internacionalista” léptékben való kiépítésének² –, működtetésének a költsége kérdéses egyelőre, hanem az is, hogy az információkra való rátalálás közepette hány dezinformációs buktatót kell majd – legálábbis megpróbálni – elkerülni ennek feltárása során.

Tovább lépve, nem csupán nemzetgazdasági nézőpontból folytatható a titkosszolgálatok (fennmaradt) hagyatékának felmérése, forrásértékük megbecsülése az információk/dezinformációk labirintusa mentén, hanem a ránk maradt iratanyag „hagyományos” történetírói módszereivel közelítve is. Induljunk ki annak a két szélsőséges esetnek a vitatásából, amely a tárgyról folyó közbeszédben mindmáig vissza-visszatérően felbukkan. *a)* Attól, hogy a szóban forgó iratok egy része „illegitim” módon szerzett információkat tartalmaz – és e hányad óhatatlanul visszahat a többire is –, egészében hiteltelennel kell-e tekintenünk ezeket az iratokat. *b)* Ellenkező végletként tekintettel lehetnénk arra, hogy mivel ezen iratok egyívású bennfentesek kulisszák mögötti zárt láncában keletkeztek – azaz úgymond nem volt ok, motiváció önmagukat dezinformálni –, adataik, információik hitelesnek fogadhatók el. Kellő mennyiségű forrás tanulmányozása nyomán mindkét esetre vonatkozóan ellenpéldák sokaságával cáfolható ez a vélelem.

Harmadik esetként tegyünk egy hevenyészett, általánosító összevetést más forráscsoportokkal. Mennyivel hitelesebbek az állambiztonsági iratoknál az éves vagy ötéves tervek teljesítéséről készült győzedelmi híradások, a pártkongresszusok önelgímálást és/vagy önmegnyugtatót célzó beszámolóit? Mennyivel hitelesebbek a felsőbb szerveknek készített termelőszövetkezeti zárszámadások, vállalati mérlegek, a tanácsi kampánybeszámolók avagy a szakszervezeti hangulatjelentések? Minden említett intézmény kényszeresen törekedett a pozitívumok megjelenítésére – közkeletűen a kozmetikázásra –, mert különben önmagáról állított volna ki számonkérést is kockázatos rossz bizonyítványt. Nem arról van szó, hogy egészében használhatatlanok az említett dokumentumok, hanem arról, hogy akár tárgyi információk esetében is ugyanazon lapokon követhetik egymást valós és kérdéses hitelességű adatok, megállapítások, s a történésznek ebből az egyvelegből kell múltat rekonstruálnia. Mindezekhez képest az állambiztonsági szervek a rendszer szempontjából nemkívánatos, deviáns, netán ellenséges jelenségek felderítésére, vizsgálatára voltak rendszeresítve, funkcionálisan erre voltak dresszírozva. Így szinte magától értetődő, hogy az általuk keletkeztetett dokumentumok – az előbb példaként említett szervekhez képest – az események negatív kópiáját rögzítették, és nem nyilvános(!), publikussá soha nem válnak gondolt(!) anyagaik sötétebb tónusokban tudósítottak alkalmasint

ugyanazon jelenségekről, történésekről. Az általunk ismerhető források alapján nem állítható, hogy csak és kizárólag történetileg használhatatlan információkból állnának össze e dokumentumok. Ugyanúgy keverednek az azonosíthatóan helytálló adatok, a hamis állítások és a tendenciózus interpretálások ezekben az iratokban is, mint a már említett más típusú iratkeletkeztető fórumok anyagaiban. Témaszpecifikus jellemzőként az rögzíthető, hogy – kritikai olvasatban – ellenkező előjellel korrigálandó a párt, az állami és a „félállami” szervezetek (Hazafias Népfőnt, szakszervezetek) forrásaiban tükröződő „pozitív felülírtság”, mint a most taglalt titkosszolgálati iratokban megjelenő – funkcionálisan ellenségkeresési ambíciók által vezérelt, s azt verifikálni, „felmutatni” igyekvő – *negatív túldimenzionáltság*.

Könnyebb a helyzete – ha egyáltalán van ilyen – a most szóban forgó kérdéskör kutatójának, midőn a következő mondatokkal találkozik egy szerzetes, Vezér Ferenc kihallgatási jegyzőkönyveiben: „Rendszeresen adtam utasításokat, hogy gyilkoljanak meg szovjet katonákat, minél többet és a gyilkosságokat nekem jelentsek. Alakultam tagjai az én utasításomat végrehajtották, kb. 30 szovjet katonát gyilkoltak meg és ezekről nekem rendszeresen jelentést tettek. Állandóan hangoztattam előttük, hogy szovjet katonát megölni nem bűn, gyilkosságaikat gyónják meg nekem, én majd feloldozom őket. [...] Ily módon a gyóntatószékét is felhasználtam bűncselekményeim érdekében. [...] A fenti bűncselekményeim mellett utasítást adtam »polgároimnak«, hogy védjék meg a szegényparasztoktól a fasiszta Endre László és a többi pálosszentkúti földbirtokosok vagyontárgyait. Embereimmel ezért a szegényparasztoknál házkutatásokat tartottam, hogy az elmenekült földesurak vagyonát megőrizhessük. Templomi prédikációimban igyekeztem a demokratikus elemeket megfélemlíteni és a szószéken őket kipellengéreztem.”³ A jegyzőkönyv formai hitelessége odáig terjed, hogy ez „írva vagyon”. Több mint kétséges azonban a valóságtartalma. Nehezen valószínűsíthető, hogy a pálos habitusú vádlott az idézett fordulatokkal tett volna „beismerő vallomást”, s még kevésbé hihető, hogy klerikus mivoltát önként lett volna hajlandó az olvasható módon „megszentségteleníteni”. Valószínűleg senki sem kívánná a maga bőrén megtapasztalni, hogy Komlós János ÁVH-százados – két évtized múltán, a Kádár-korszakban „a szocialista kabaré” magyarországi főkorifeusa – milyen vallatási metódusok bevetésével vette rá a fogva tartottat hasonló kihallgatási jegyzőkönyvek sorának aláírására, melyek alapján halálra ítélték és ki is végezték az említett szerzetest. (Az említett „könnyebb helyzet” ez esetben az iratok tartalmi hazugságának tettenérhetőségére vonatkozik.) Az ehhez hasonló források sokkal inkább kínálnak betekintést abba, hogy a hidegháborús éberségi hisztéria időszakában, leginkább az 1950-es évtized első felében, mi módon sikerült a politikai rendőrségnek minél több „rendszerellenséget” produkálnia, s azokat – ügyészségi-bírói statisztériával – börtönbe vagy bitóra juttatni, miközben aligha jutunk közelebb a tényleges történések megismeréséhez.

Más a helyzet az 1956. évi magyarországi forradalomról fennmaradt iratok forrásértékét vizsgálva. Miután annak leverését követően a megtorlás politikai rendőrsége keletkeztette a legbősegebb „információs adatbázist”, a forró ószről fennmaradt korabeli iratáradat döntő hányadát az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őrzi. E vizsgálati és peranyagoknak többrétűen félrevezető az adattartalma. Azok egyfelől megtorlást eltökélő, majd foganatosító büntetőeljárások céljából készültek, másfelől – az eljárás alá vontak oldaláról – épp a várható következmények elkerülését célzó vagy legalábbis az elmarasztalás súlyosságát mérséklendő „elbeszélések” konstruálódtak. A kriminalizáló célzatú visszamenőleges „cselekményrögzítésnek” és a mentesítésre játszó „tényfeltáró vallomásoknak” azért sincs valamifajta „kettő között felúton lesz az igazság” eredővektora, mert – közkeletűen szólva – már a vizsgálati eljárás kérdései is egy vagy több prejudikált hazugság-mozzanatot hordoztak.

A válaszok pedig szintén sokféle megfontolásból, többretegűen próbáltak kitérni a tényrögzítés elől. S mert immár ez a szinte áttekinthetetlen mennyiségű vizsgálati és peranyag teszi ki az 1956 őszére vonatkozó források döntő többségét, kérdés, hogy a leírt módon keletkezett konfabuláció-változatoknak mennyi közülük lehet a valóban megtörténtekekhez.

Hozzáférhetővé válaszuk után mindezt – az elmúlt másfél-két évtizedben – az is megkerülhetetlenül befolyásolta, hogy a bukott rendszer „ellenforradalom” axiómáját felülírandó, *szakmán túli igény is volt* a „forradalom” tételnek eleget tevő múltrekonstruálás. A „lemossuk a gyalázatot” kollektív önbecsüléséhez és elégtételszerzéséhez értelemszerűen társult az egykoron meghurcoltak személyes tisztességének utólagos helyreállítása, s ennek oldalvizén a materiális kárpótlási, nyugdíj-kiegészítési igény – közvetve – kutatói segédlettel történő megalapozása. Noha ez utóbbi szempontok aktuálisan respektálhatóak – és respektálandók is –, a történettudomány diszciplináris követelményeihez képest sokkal inkább tartoznak a nemzetudat-karbantartás szempontjai közé: abba a kategóriába, amelyet Gyáni Gábor úgy fogalmazott meg nem is oly régen, hogy „a múlt mitikus elbeszélése iránt a modern korban is élénk szükséglet mutatkozik”.⁴ Kérdés viszont, hogy a történetektől időben távolodva lesz-e megbízható(bb) kontroll-támpont, „eszköz” a 30–40 éves távlatban rögzített emlékezet-konstrukciók – és a rögzítés pillanata, körülményei által is kondicionált oral history elbeszélések –, illetve a megtorlás procedúrája során keletkezett iratok fals vagy kifejezetten hamis információinak hiteles képet eredményező desztillálására. Erre vonatkozóan a szakma evidens eszköze-módszere, a forráskritika is ingoványos talajon jár, s bármennyit fejlődött is az emberi csalafintságokat leleplezni hivatott technológia – versus hazugságvizsgáló –, az igazmondás ellenőrző masinájának feltalálása még várat magára. A vonatkozó közmondást adaptálva: nem küldhető minden föllentő után egy sánta kutya.

E téren folytatólagosan kettős problémával szembesülünk. Az egyik, hogy az 1956-os magyar forradalom – jórészt utóélete okán – manapság is csak „félmúlt”. Még további időre van szükség ahhoz, hogy az régmúlttá, történelemmé váljon, s eszerint legyen vizsgálható. A másik az, hogy a forradalom históriáját illetően a politikai rendőrség hazugságüzemében – az „ellenforradalom” utólagos megkonstruálását célzó – tömegesen gyártott apokrifek hombárjából merítve kellene elválasztani az ocsút a búzától. Miközben úgy tűnik, hogy 1956 őszének *politikátörténeti* alapképlete ma már megfejtettnek tekinthető, hagyományos történetírói eszközökkel (is) rekonstruálható, továbbra is ingoványos talajon mozgunk a *forradalom társadalomtörténete* tekintetében, holott fentebb arról próbáltuk győzködni e sorok olvasóit, hogy a Történeti Levéltár sokkal inkább a társadalmi megélés sokféleségének forráslerakata. Itt aligha lelhető föl egyetlen releváns archimédeszi pont, de – úgy gondoljuk – nem mondvacsinált, hanem létező problémáról van szó, amivel még jó ideig szembesülni kényszerülünk, mi is és az utánunk jövő generációk is. (Ha másért nem, hát az utódnemzedékek szocializációjában mindig meghatározó „családi mitológia”, a meghurcolt szülők, nagyszülők generációja iránti respektus okán.)

Nem mélyedve el a titkosszolgálatokról folyó közbeszédben és a médiában mindmáig túlexponált ügynök-kérdés pertraktálásába – az külön dolgozat tárgya⁵ –, két témacsoport forrassajátosságaira érdemes külön utalni. A Rákosi-korszak céltudatosan ártó szándékú ágensszövegei zömmel a gyanút, az alaptalan vélelmet vagy akár a pőre hazugságot is valóságosnak kívánták láttatni. Az ún. konszolidált Kádár-korszak évtizedeiben inkább a parttalan fecsegés uralta az ügynökjelentéseket: menetrendszerűen átsüt a hol pitiáner, hol meg frivol pletykálkodás mondatáradatain a – gyakorta kiáltó – semmitmondás.⁶ Ez hatásának (következményének) kiszámíthatatlansága okán volt több és más, mint a Kávéházi Konrádok „örök lefetyelése” (avagy ”a

művészvilág úgy is egymás és egymásra vonatkozó pletykáiból él” bon mot), mivel a körvonalazatlan, homályosan célozgató – részben páncélszekrénybe zárt, részben célirányosan kiszivároztatott – gyanúsítgatások ellen alkalmasint nehezebb volt védekezni, mint konkrét vádaskodást visszautasítani. Hacsak nem éppen ez volt a cél, a titkosszolgálati munkamegosztáson belüli feladatmegszabás. A Rákosi regnálása idején állandósított félelemérzet-keltést a Kádár-korszak némileg desztálinizálta ugyan, de a rosszmájú és üzemszerű pletykázkod(tat)ás is éppen elég volt a szabadlábbon hagyás melletti tartós frusztráltság, az *elbizonytalanítás bizonyossága* fenntartásához. A kontinuitást főként az jelentette, hogy az irodalmi-művészeti-tudományos szféra, az „értelmiségi bagázs” összekeveredettsége okán – együttesen is kisszámú voltuk miatt – a számon tartott célszemélyek viselt dolgai mellett épp elég ágenshíradás jutott az illetékesek tudomására a ki nem pellengérezettekről is, így tartva fenn az illyési „mindenki szem a láncban” információs rendszerkarantént.

Ennek másik – s csak részben másfajta – vonulata volt az, hogy a hálózati beszámoló egy része közvéleménykutatásként is funkcionált akkor, amikor a nyilvánosság, a vélemény- és szólásszabadság nem vagy alig létezett. Mindenekelőtt a Kádár-korszakra vonatkozó források böngészése alapján sorolhatók ide azok a jelentések, amelyek politikai-közéleti névtelenek sokaságának saját közegükben képviselt reagálásai alapján tudósítanak a rendszer milyenségéről, például a különböző tanácsi és parlamenti választások apropóján, amikor célzott feladat volt az alattvalók „hangulatának” tesztelése. De találhatunk elég, a hivatalos-nyilvános médiakommunikálásoktól igencsak eltérő „nemszeretem” közvélekedés-csokrokat mondjuk az 1968-as Csehszlovákia elleni inváziót követő hetekből, az új gazdasági mechanizmusról vagy éppen a rendszert mindvégig – bár különböző minőségben – jellemző ún. hiánygazdaságról. A számos kérdéskört pásztázó véleménynyilvánítások megismerhetősége nélkül inkább csak a rendszerkomform, „kincstári” forrásokból kellene dolgoznia a kor feltárásán munkálkodó kutatóknak. Az említett esetekben nem a magukat ellenzékiként definiálók – és/vagy ekként számon tartottak – megfigyeléséről van szó, akik szamizdatokban végül is az utókorra hagyományozták korabeli felfogásuk lenyomatait. A hálózati információk most említett szegmense egy sokkal szélesebb körű társadalmi „másképp gondolkodás” korlenyomata, de mivel – a Kádár-korszak módosult működése közepette – az e körben fellelhető esetek nem ütötték meg a „kriminalizálhatósági ingerküszöböt”, legtöbbjük nem vont eljárást maga után. Az ilyen típusú ügynökjelentések nem annyira a hírforrásról (konkrét személyről) szólnak, mint inkább a közemberek gyanútlan – s éppen ezért életszerűnek tekinthető – reflexióiról. Ezek egy részét még a hálózati személyek ún. M(unka)-dossziéiba is „hangulatjelentés” kategorizálással iktatták be. A szóban forgó jelentések a titkosszolgálatok megismeréséhez is szükségesek, ezen túlmenően viszont sokkal inkább az államszocializmus társadalomtörténeti feltárásának nélkülözhetetlen forrásai. (Többek között ezeknek a „hangulatjelentéseknek” a sokasága segítheti a történetírást a máig élő – háromhatvanas kenyérrel szimbolizált – Kádár-kori „boldog békeidők” mítoszának realitás-közeli árfolyamon történő értékelésében.)

Az eddig elősoroltakon túl, két további jellemzőre érdemes még utalni. Az egyik a titkosszolgálati iratok – időleges(?) – *egyedisége*, értve ezen az „egy forrás nem forrás!” maxima modernkori kívánalmát. E példák sokaságából említhető a XII. Pius pápa által 1947-ben közzétett *Provida Mater* enciklika nyomán kibontakozó magyarországi *Provida*-mozgalom. Az ebben közreműködők tevékenységének – mivel ab ovo konspirálásra kényszerültek – nem maradt „saját nyoma” azon kívül, amelyeket a különböző őrizetbevételek, házkutatások alkalmával a titkosszolgálat gyűjtött be, illetve a szerv maga produkált.⁷ Ugyanígy egyelőre csak politikai rendőrségi nyoma van annak, hogy a Magyarországon (is) feloszlott szerzetesrendek egyike, a disz-

perzió után földalatti működésre kényszerített jezsuiták provinciálisai milyen kondíciók közepette kötött sub rosa alkut az állambiztonsági szervekkel. Így a rend – hallgatólagos tudomásul vétel mellett – mégiscsak vegetálhatott, sőt mi több, ugyancsak kerülő úton, az alkut még a jezsuiták római generálisai is jóváhagyta.⁸ Az említett példák iratlenyomatai addig maradnak „egyediek”, amíg a vonatkozó pandant források a Vatikáni Titkos Levéltárban is hozzáférhetővé válnak. (Alighanem ennél is több – Magyarországon csak nyomaiban fennmaradt – titkosszolgálati forrástörödek „folytatása” lesz majd a távolabbi jövőben megtalálható a moszkvai KGB-iratok „kincseshányáiban” is.)

Ebbe a „műfajba” sorolható egy másik véglete a kommunista pártgyeduralommal szembeni szervezkedések (disszidencia) titkosszolgálati anyagokon nyugvó interpretálásának. A hidegháború jégkorszakában – főként Sztálin haláláig – özönével indult Magyarországon nyomozati eljárás rendszerellenes szervezkedés gyanúja ürügyén. Noha valóban voltak ilyenek,⁹ többségük inkább a politikai rendőrség „fokozott éberségét”, rendszerhűségét igazolni igyekvő túlbuzgóságból fakadt: közkeletűen szólva még az a bolha is csak ritkán létezett, amit azután – a legkíméletlenebb módszerekkel hízókurára fogva – elefánttá növesztettek. Csak a titkosszolgálati iratokra hagyatkozva egy olyan kortabló állna össze, mely szerint „az egész ország permanens zendülést, ellenállást mutatott”, holott a korabeli effektív ellenállás-potenciál ennek inkább az ellenkezője volt.¹⁰ Ráadásul történetileg igazolnánk a csekista módszereket sztahanovista buzgalommal adaptáló justizmordok garmadáját, amelyeket az Államvédelmi Hatóság Rákosi Mátyás pártfőtitkár terroruralma idején elkövetett. Ez a fajta „egyediség” még tömegszéria nagyságrendben is félrevezető: a kreált ügyek regimentje sokkal inkább a terror kiterjedtségét dokumentálja, semmint a vele szembeni társadalmi ellenállás mértékét. Ismételten a relativizálás bűnébe esve: miközben aligha kétséges a társadalom túlnyomó többségének a Rákosi nevével fémjelzett rendszerrel szembeni „egyéni és kollektív averziója”, ez – 1956-ig – sokkal inkább egy nehezen megfogható passzív ellenállással jellemezhető, semmint aktív, cselekvő szembefordulással. A másik oldalról viszont, az ÁVH számára – összes erőfeszítésük ellenére – logisztikailag volt behatárolt minden általuk ellenségesnek gondolt egyénnel (csoporttal) szemben fellépni. A kipécézettek és ténylegesen meghurcoltak több százezres nagyságrendjéhez mérten is maradtak (szerencsére) olyanok szép számmal, akiknek az „az is gyanús, hogy nem gyanús” logika szerint rács mögött – vagy akár bitón – lett volna a helyük, de nem volt az ambícióhoz rendelkezhető kapacitás arra, hogy velük is elbánjanak.¹¹

A másik észrevétel a titkosszolgálati iratok forráskritikai kezelésével összefüggő kutatómódszertani tanulság is egyben. Noha az állambiztonsági iratok általános jellemzője, hogy – a különböző időszakokban elszenvedett és különböző indíttatású iratpusztítások miatt – csak kisebb hányaduk került levéltárba, alkalmanként mégis az a kutató benyomása, hogy a titkosszolgálatok többet tudtak a fürkészett ügyről, célcsoportokról, mint a megfigyeltek önmagukról. (Mindenekelőtt az egyházak, a küllhoni magyar emigráció fontosabb központjai, az 1980-as évek másképp gondolkodó, ellenzéki szerveződései, valamint általában az értelmiségi dominanciájú intézmények és civil társas körök intenzív behálózottsága kelti ezt a benyomást.) Mégis úgy tűnik, hogy e tekintetben „a történelem csele” hegei paradoxonnal van dolgunk. E célzott „mindentudás” pózában szívesen tetszelegtek ugyan a titkosszolgálatok, s az alávett társadalom érintett részének is lehetett alkalmasint ilyen tévképzete velük kapcsolatban, de ez korántsem volt így. Egyszerűen arról van szó, hogy az utókor kutatója – szerencsés esetben – az egykoron begyűjtött információk olyan szerteágazó teljességét ismerheti meg, amelyen „aggregált adatbázis” a kortárs politikai rendőrségnek az adott pillanatban *egyidejűleg* soha nem állt rendelkezésére. Akkor

sem, ha azok ténylegesen megvoltak. A „cég” osztott és hierarchikus szervezeti-működési rendje, a belső szolgálati drill részét képező – egymás között is érvényes – titoktartási kötelezettség, valamint a beérkezett, meglévő információk szervezeti egységek közötti összeillesztésének futamideje a magyarázat arra, hogy „azt sem tudták, amit tudhattak volna”. Az adott kérdés utókorai vizsgálóját elvileg már nem korlátozzák a titkosszolgálatok – önmaguk által kreált – logisztikai buktatói vagy éppen a „házon belüli rivalizálások”, s ha kutatási tapasztalatot szerevezve megtanul eligazodni ebben a létrehozói-működtetői által „strukturálisan lebutított” információ-labirintusban, ő lesz az, aki a fennmaradt puzzle-elemekből képes összeilleszteni a valószínűsíthetően hiteles történelmi tablót.¹² Ez okból lesz (lehet) a történész a múlt – majdnem mindent tudó – leginkább autentikus „teremtője”, hogy (Darwint mellőzve) ezúttal magunk is a kreacionista világmagyarázat mezejére tévedjünk.

Összegezve: a titkosszolgálati iratok aligha nélkülözhetőek a magyarországi államszocializmus évtizedeinek megismeréséhez, de korfeltárás közbeni hasznosulásukat illetően nehezen rendelhető hozzájuk általános érvényű forráskritikai „segéd-tudományi” útmutató, tananyag. Kezelésük, használatuk tekintetében alighanem a rendszeren belüli funkcionális feladatuk lankadatlan szem előtt tartása jelenthet némi támpontot. Nevezetesen az, hogy az ún. „létező szocializmus” (modernkedve: „a szocializmus projekt”) évtizedei során – változó intenzitással és különböző pre-judikált premisszákhöz rendelten – maga a regnáló államhatalom ösztönözte, legitímálta és várta el az alattvalói közötti ellenségkeresést vagy éppen bűnbakkreálást; a rendszer szempontjából devianciának tartott jelenségek adminisztratív eszközökkel történő felszámolását, ellehetetlenítését vagy éppen büntetőjogi (mezbe öltöztetett) számonkérését. E rendszerspecifikus megrendelések (elvárások) kondicionálták, tették a politikai rendőrség funkcionális feladatává, hogy a józan ésszel normálisnak tekinthető köznapi történéseket, életmegnyilvánulásokat is kriminalizálják, vagy kriminalizálásra is alkalmas módon rögzítsék. A huszadik század második felében keletkezett magyar titkosszolgálati iratok forrásértékét keletkeztetésük – leginkább ideológiai motívumokra visszavezethető – pre-judikált volta relativizálja. Erre vezethető vissza, hogy a fennmaradt iratok döntő többsége kriminalizált, vagy legalábbis eleve kriminalizáló célzattal készült ügyletekről, jelenségekről szól. Ehhez viszont rögtön hozzáteendő, hogy aligha extrémebbek, mint a történelem bármely más korszakából a *kriminális eseményekről, ügyekről* ránk hagyományozódott források. A tudomány „igaz/hamis” bináris kódjának való megfelelés mégsem vágyálom, amennyiben a titkosszolgálati iratok funkcionális kriminalizáltságát rigorózus, kontextuális forráskritikával kezeljük, ide értve a másutt őrzött és más típusú források sokaságával való mindenkorai összevetést is. Korszakhoz és szituációhoz illesztett „megszólaltatással” viszont nem kevésbé hasznosíthatók a múltban történtek rekonstruálása során, mint bármely más korszak más csapdát vagy egyéb konfabulálási sajátosságokat hordozó forrásai.

Általánosságban műltfeltárási zsákutcába vezethet és jogos kétségeket kelthet olyasfajta relativizáló „beárzásuk”, mint a „többé-kevésbé hitelesek” formula. Megfelelő kutatási tapasztalattal, valamint egyéb irányú, kellő mélységű forrás- és korismerettel ugyanakkor az iratokban rejlő információpanelek legtöbbje alighanem jól kalibrálható. *A hangsúly minden egyes irat és benne minden egyes adat, információ egyediségén és megfelelő kontextusba helyezésén van.* Evidensen odatartozónak tekintett részelemek koherens láncolatából, valamint – megfelelő magyarázattal ellátva – az atipikus modulok beillesztésével áll össze a történet. Ez lenne az az ideáltípusos verzió, melynek gyakorisága vetekszik a fehér hollók számosságával.

A historikus ugyanakkor épp annyira esendő, mint amennyire a történetekben – és a történelemben – a fatális mindenkoron át- meg átszövi a kauzalitást. A követen-

dő – követni próbált – modernkori diszciplináris normát adott esetben éppen Clio csintalan ihletése írja felül azt illetően, hogy mi szervesül a forrásokból a történeti interpretálás részévé, és mi marad Thomas Mann feneketlen kútjában hagyott holt textusként.¹³ A modern korra és különösen a közelmúltra vonatkozóan ráadásul exponenciális mértékben gyarapodott a források mennyisége. Levéltárosként értelmezve a kliometriát – a fogalom gazdaságtörténeti toposszá válása okán –, nevezzük azt fonsmetriának. Miközben hajlamosak vagyunk jeremiádkat zengeni az – alkalmasint valóban nagyarányú – eltűnt-eltüntetett forrásokról, azok, akik a közelmúlttörténet művelésére adják/adjuk a fejü(n)ket, legtöbbször a fennmaradt forrásoknak is csak egy töredékszázalékát hasznosítva rekonstruáljuk „a történelmet”.¹⁴ A fonsmetria szerint hozzáférhető forrásmennyiség és az egy-egy aktív életpályára kiszabadott kronometria – számoljunk bár a manapság terjedőben levő team-kutatások megsokszorozódó feltáró kapacitásával – ugyancsak a jelenkor/közelmúlt-historiográfia relativitásának kérdését veti fel, s nem csupán a most görcső alá vett állambiztonsági iratkorpusz tekintetében. Ezt az időtényezőt figyelembe véve, mire az immár rendelkezésre álló iratózönből meggyőző mértékű nagyobb hányadot sikerül feltárni, addigra a mostani jelenkor is régmúlttá – valóban történelemmé válik. A Gutenberg-galaxis sokak által utolsónak tekintett századában – az elmúlt évszázadban – oly mértékben sokasodott meg az írott források terjedelme, hogy még dédunokáinknak is fölösen elég marad „elsőként” megismerkedni a hátrahagyott primer források tömkelegével. (Így legalább egy részüknek akkoriban is lesz – lehet – munkájuk.)

■ JEGYZETEK

1. Markus Wolf: *Az arc nélküli ember*. Zrínyi Kiadó, Bp., 1998. 7–8.
2. Éppen Markus Wolf cége, az NDK Állambiztonsági Minisztériuma tartott fenn – a Berliini Fal felhúzásától annak leomlásáig – egy külön apparátust a Balaton térségében saját állampolgárai, a Magyarországra nagy számban érkező keletnémet turisták, nyaralók állandó szemmel tartására. Slachta Krisztina: *A Stasi Magyarországon, 1964–1989*. PhD-értekezés, PTE. Pécs, 2013.
3. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3. 1. 9. V-96674/3. 140–154.
4. Gyáni Gábor: *Mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélte múlt*. In: *Folklór és történelem*. Szerk: Szemeréky Ágnes. Akadémiai Kiadó, Bp., 2007. 7–17.
5. Gyarmati György: *Mire jók az állambiztonsági ügynökakták és mire nem?* Kommentár 2012. 6. sz. 64–79.
6. A Kádár-korszak konszolidációs modelljéhez a hatvanas évek közepétől alkalmazkodni kényszerülő titkosszolgálatok önmaguk folytatólagos nélkülözhetetlenségét alkalmasint „a semmi” fürkészésével és arról írott terjedelmes, de üresjáratos jelentéseikkel is igyekeztek mizonygatni. Lásd erről Rainer M. János: *Jelentések hálójában*. Antall József és az állambiztonság emberei, 1957–1989. 1956-os Intézet, Bp., 2008; Gyarmati György: *Szabaddábon fogságban. Adalékok Bibó István 1963 utáni éveire*. Tolle Lege 2013. 1. sz. 1–19. A magyar irodalmi-művészeti közélet behálózottságáról írott impozáns monográfiájában Szőnyei Tamás közel másfélszáz egykori ügynök jelentésáradatából csak a vizsgált tárgykör bemutatásához nélkülözhetetlen részleteket idézte eredetiben, munkája így is vaskosra sikeredett: több mint 2000 oldal. Példázatait viszont a szóban forgó besúgó titkosszolgálati „irodalmi munkásságának” mintegy félszáz ezer oldalra rügő makulatúrájából válogatta. Ez nem csupán a fürkészkek grafomániájára utal, hanem egyúttal a Kádár-kori titkosszolgálatok önlegitimálását is hivatva volt segíteni. Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990*. Noran, Bp., 2012.
7. Bertalan Péter: *Provida Mater. Egy rejtőzködő enciklika magyarországi utóélete*. Palatia, Győr, 2009.
8. Bánkuti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története, 1945–1965*. L'Harmattan – JTMR – ÁBTL. Bp., 2011.
9. Óze Sándorné – Óze Sándor: *Magyar paraszballada. Fehérgárda a Dél-Alföldön*. Hódmezővásárhely, 2005.
10. Meszerics Tamás: *Politikai ellenállás [Magyarországon] 1945–1956*. Beszélő 2000. 8–9. sz. 74–84.
11. Gyarmati György: *Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956*. 2000 2012. 7–8. sz. 12–33.
12. Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei, 1957–1989*. 1956-os Intézet, Bp., 2008.
13. Thomas Mann *József és testvérei* című regényének első két mondata: „Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?”
14. A magyar történelem elmúlt ezer évéről (1000 – 1990) a honi közlevéltárakban hozzáférhető teljes iratállomány 65 százaléka tudósít az utolsó fél évszázadról, és 35 százaléknyi az, ami a megelőző több mint kilenc évszázad történetjének forrásháttere. Gyarmati György: *Kísértő közelmúlt*. ÁBTL – L'Harmattan Kiadó, Bp., 2011. 121.